

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

УДК: 373.04

І. А. ОНИЦУК

ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень визначаються поняття «самовираження», «особистісне самовираження», «творче самовираження». Виявлено існування тісного взаємозв'язку між самовираженням і домаганням визнання, самореалізації особистості. Фундаментом становлення особистості є період дошкільного дитинства. Дослідники термін «самовираження» кваліфікують як відображення ззовні внутрішніх почуттів (потреб, інтересів, мотивів, тощо) особистості. Фахівці підкреслюють, що потреба у самовираженні реалізується прагненням особистості продемонструвати іншим свою «самість». Процес самовираження дошкільників перебуває у прямій залежності від розвитку самосвідомості, сформованості емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших. Істинний процес самовираження повинен бути творчим. В основі творчого самовираження лежить творча свобода особистості. Особливим способом творчого самовираження дошкільників є музична діяльність, яка має 3 основні різновиди: сприймання, виконання, творення.

Ключові слова: самовираження, особистісне самовираження, самореалізація, творчість, творча активність, креативність, творче самовираження, музична діяльність.

І. А. ОНИЦУК

ТВОРЧЕСКОЕ САМОВЫРАЖЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

На основе анализа психолого-педагогических исследований определяются понятия «самовыражение», «личностное самовыражение», «творческое самовыражение». Обнаружено существование тесной взаимосвязи между самовыражением, признанием, самореализацией личности. Фундаментом становления личности является период дошкольного детства. Исследователи термин «самовыражение» квалифицируют как отображение извне внутренних чувств (потребностей, интересов, мотивов и т.п.) личности. Специалисты подчеркивают, потребность в самовыражении реализуется стремлением личности продемонстрировать другим свою «самость». Процесс самовыражения дошкольников находится в прямой зависимости от развития самосознания, эмоционально-ценностного отношения к себе и других. Истинный процесс самовыражения должен быть творческим. В основе творческого самовыражения лежит творческая свобода личности. Особенным способом творческого самовыражения дошкольников является музыкальная деятельность.

Ключевые слова: самовыражение, личностное самовыражение, самореализация, творчество, творческая активность, креативность, творческое самовыражение, музыкальная деятельность.

І. А. ONYSCHUK

CREATIVE SELF-EXPRESSION OF UNDER SCHOOL AGE CHILDREN AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

On the basis of analysis of psychological and pedagogical researches such conceptions as «self-expression», «personality self-expression», «creative self-expression» are determined. We found out existence of

close intercommunication between self-expression and solicitation of confession, self-realization of personality. Pre-school period is the main one in the foundation of personality. Researchers characterize a term «self-expression» as an outside reflection of internal senses (necessities, interests, reasons etc). Specialists underline that a requirement in a self-expression can be realized due to aspiration of personality for showing the others so-called «samist». A process of self-expression of under-fives is in the direct dependence on development of consciousness, formed, emotionally valued attitude of children to themselves and others. A veritable process of self-expression must be creative. On the basis of creative self-expression is creative individual freedom. The special method of creative self-expression of under-fives is musical activity which has 3 basic varieties: perception, implementation, creation.

Key words: *self-expression, personality self-expression, self-realization, creation, creative activity, kreativnost', creative self-expression, musical activity.*

Сучасні тенденції в системі освіти України пов'язані з потребою виховання особистості нового типу, з високим рівнем духовності та культури, креативної, здатної до особистісного самовираження та реалізації власного творчого потенціалу. Парадигма самореалізації заявлена Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті актуалізує проблему розвитку у дитини творчих здібностей в різних сферах життєдіяльності, наголошує на важливості належного розвивального середовища, сприятливого для актуалізації творчого потенціалу. Розкриття сутніх сил особистості дитини, виявлення та розвиток творчої активності є одним з пріоритетних напрямків сучасної педагогічної науки. Розвиток особистості дитини в дошкільному віці передбачає реалізацію потреби дитини в активності, передусім у творчій ініціативі, що зумовлює актуальність проблеми творчого самовираження дітей дошкільного віку. Аналіз наукової літератури та стану сучасної педагогічної практики виявив помітне зростання інтересу до різних форм і видів творчої активності, креативності дошкільників, їх творчого самовираження. Психолого-педагогічний аспект самовираження розробляють І. Бех, І. Волощук, І. Зязюн, О. Киричук, О. Кононко, Л. Левченко, О. Сухомлинська та ін. Особистісне самовираження кваліфікується як процес розгортання зростаючої особистістю своєї життєдіяльності, індивідуальної форми свого соціального буття [1], [3], [4], [6].

У роботах А. Аніщук, Л. Березовської, О. Баришевої, Т. Бігільдевої, В. Зарицької, Л. Середюк, Н. Корчаткової, Л. Левченко та інших підкреслюється, що вагомим чинником розвитку зростаючої особистості є її участь у різних видах творчої діяльності. Значне місце в цьому процесі відводиться музичній діяльності як способу самопізнання, самовираження та самореалізації особистості. Проте аналіз наукової літератури свідчить про недостатність вивчення цієї проблеми. Відсутність досліджень означеного напрямку, а також значний практичний інтерес до неї обумовили обрання теми наукового пошуку.

Meta-stammi – розкрити психолого-педагогічні особливості творчого самовираження дошкільників.

Ключовими у проблемі «творче самовираження» є поняття: «самовираження», «самореалізація», «самоактуалізація», «творчість», які потребують детальнішого розгляду.

Термін «самовираження» А. Робер тлумачить як відображення ззовні своїх внутрішніх почуттів, переконань, установок, будь-яку поведінку, яка здійснюється для чистого задоволення індивіда, особистісну форму активності, що формується і розвивається у спілкуванні та діяльності, взаємопов'язане з потребами особистості у суспільному визнанні, самоствердженні, саморозкритті, самореалізації. Як свідчать численні дослідження самовираження, актуалізація, виявлення і розвиток здібностей належить до вищих надзвичайно сильних потреб людини [1], [3], [7].

За твердженням К. Абульханової-Славської «самовираження» – це спосіб, завдяки якому людина реалізує себе як особистість в діяльності, в спілкуванні, у вирішенні життєвих потреб [1]. Головною метою розвитку особистості є якомога повніша реалізація самої себе і співучасть у цьому процесі з іншими людьми. О. Кононко, Л. Середюк характеризують «особистісне самовираження», як активну діяльність людини з максимальним використанням, розвитком її задатків і можливостей, свідомо спрямованих на втілення гуманних ідей суспільства [3].

Згідно концепції персоналізації індивіда, започаткованої А. Петровським, бути особистістю означає максимально виявлятися значущими якостями в життєдіяльності інших людей, здійснювати перетворення їх змістової сфери, мати необхідну для цього сукупність

індивідуальних здібностей і засобів [7]. С. Рубінштейн підкреслює, особистістю є лише та людина, яка ставиться певним чином до навколишнього світу, свідомо виражає це своє ставлення так, що воно проявляється в усій її сутності.

Дошкільний вік є періодом фактичного становлення особистості, розвитку її культури, формування вміння вербалізувати свої життєві враження й виражати ціннісне ставлення до оточуючого (О. Леонт'єв), та розвитком здібності творчо сприймати навколишній світ (Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Петровський) [2], [6], [7].

Дослідження науковців вказують на те, що тенденція до самовираження проявляється вже у ранньому віці прагненням до свободи рухів, намаганням зробити що-небудь. Подальший розвиток процесу самовираження пов'язаний з виникненням новоутворень особистості, зокрема «системи Я».

О. Кононко зазначає, що виникнення «системи-Я» породжує нову, дуже сильну потребу діяти самій, включатися в повноцінну «дорослу» діяльність на правах рівного, бажання бути самостійною особистістю. Свідоме вимовляння займенника «Я» засвідчує перехід від самопізнання до самосвідомості, означає вироблення у дошкільника внутрішнього погляду на саму себе [3], [6]. Невід'ємним складником становлення самосвідомості як ядра особистості дитини, як вказує дослідниця, є самопізнання. Дошкільник порівнює себе з іншими, знаходить спільне та відмінне, відкриває в людях різноманітні властивості, усвідомлює власні чесноти і вади, що стимулює розвиток у неї рефлексії: здатності зіставляти свої бажання з очікуванням інших, знаходити ефективні форми співробітництва з однолітками, завдяки власним діям підтримувати свій статус серед них [3]. Б. Анан'єв, О. Леонт'єв [6] наголошували, що елементарні форми самосвідомості починають закладатись і розвиватись впродовж дошкільного віку в процесі активної діяльності. Початком становлення свідомості особистості та передумовою успішного самовиховання і саморозвитку дитини є поява самооцінки. Вона відображає ступінь задоволення чи незадоволення собою, створюючи основу для сприйняття власного успіху чи невдачі. Переважно дошкільникам притаманна завищена самооцінка, яка є своєрідним захисним механізмом підтримки позитивного ставлення до себе.

За висновками вчених, сформованість самосвідомості і саморегуляції у період дошкільного дитинства є показниками становлення елементарних форм «Я-концепції» [3]. Це поняття означає систему уявлень дошкільника про себе, основними складниками «Я-концепції» є: образ «Я» (система знань про себе, свої чесноти і вади, здібності, тощо); самооцінка (позитивне ставлення до себе, усвідомлення своєї значущості для інших, самоцінності); саморегуляції поведінки (що ґрунтується на образі «Я» та самооцінці), здатність суб'єктивно ставитися до зовнішніх впливів.

М. Корепанова [5] наголошує, що цілісність образу «Я» забезпечується за рахунок гармонійного розвитку компонентів:

- *когнітивного* (розуміння власних можливостей, потреб, мотивів, особливостей поведінки, єдність чи розбіжність між власним баченням себе та інших людей);
- *емоційного* (формування набуття ширості у почуттях до самого себе й до інших, набуття самодовільності у вираженні власних почуттів);
- *поведінкового* (оптимізує закріплення нових способів поведінки, пов'язаних з підтримкою, взаємовідносинах, відповідальністю).

Результатом самовираження особистості є самореалізація – намагання виразити своє «Я» оточуючим, самостійне створення умов для його повного прояву. Можливість повного, гармонійного поєднання самовираження і самореалізації залежить від сформованості образу «Я», від особистої готовності організувати, забезпечити всю сукупність зовнішніх умов самореалізації. Отже, «Я-концепція», образ «Я» є регуляторами процесів: самовираження, самооцінки, самореалізації.

Процес істинного самовираження повинен бути творчим, так як в іншому випадку, на думку Л.Виготського, індивід транслює раніше закладені в нього програми і стереотипи [2]. Проблема творчості висвітлена в низці наукових праць Л. Венгера, Л. Виготського, О. Запорожця, Я. Пономарьова та ін., але однозначного визначення поняття на сьогодні не існує. Значущим для нашого дослідження є тлумачення творчості:

- як особистісного процесу;
- як особливого виду активності, не регламентованого, перетворювального характеру;

– як неперервний пізнавальний процес, що виникає і матеріалізується в результаті багаторазової практики, мається на увазі не тільки створення предметного світу, а й саморозвиток, самореалізації та самоствердження особистості в суспільстві.

Л. Виготський [2] вважає творчість необхідною умовою існування кожної людини, підкреслюючи, що вона живе в самій людині, має особистісний характер, творчість несе людині радість, хоча потреба в ній не завжди співпадає з можливостями творчості. Вчені відзначають істотний зв'язок і взаємообумовленість творчості та творчої активності. Творча активність як особистісна категорія визначається внутрішніми психологічними особливостями суб'єкта, що відображається в його своєрідному ставленні до навколишнього.

Дослідники дитячої творчості виокремлюють показники, що характеризують способи творчих дій [2], [4]:

- доповнення, зміна, комбінування, перетворення вже знайомого матеріалу, застосування відомого в нових ситуаціях, створення нових порівнянь з раніше засвоєними;
- самостійний пошук, спроби найкращого вирішення творчих завдань, надходження нових, оригінальних прийомів вирішення, самостійність та ініціативність;
- швидкість реакцій, орієнтування в нових умовах, пластичність.

О. Кононко зазначає, що творчість є активністю дитини, спрямованою на створення нового продукту в нерегламентованій жорсткими умовами ситуації. Потрібно розрізняти поняття творчість і креативність. Креативність є загальною здібністю дитини, її здатністю до творчості, однією з базових якостей особистості, комплексом інтелектуальних та особистісних особливостей, який сприяє становленню і прояву творчості. Для того, щоб дитина проявляла творчу активність необхідно з довірою ставитися до її природної схильності діяти на власний розсуд. Вчена виокремлює стадії творчої активності [4]:

Перша стадія: наслідування (копіювання готового);

Друга стадія: творче наслідування (внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у запропоновану схему дій, зразок, ідею);

Третя стадія: репродуктивна творчість (уміння взяти за основу запропоновану схему, але істотно її переробити, внести зміни), ця стратегія характерна для дошкільників-креативів;

Четверта стадія: справжня творчість, створення нового, вона недоступна дошкільникові, адже створити оригінальну ідею можна лише на вершині свого креативного розвитку та в сфері своїх інтересів, здібностей.

Підґрунтям різних форм творчого самовираження особистості слугує прояв «творчого Я». Це визначає таку цілісну позицію особистості до навколишньої дійсності, такий тип ставлення до навколишнього світу в цілому і до себе самої, який змінює цінності і мотиви, пізнавальну сферу, життєву поведінку. На думку Р. Чумічевої [8], вагомою ознакою самовираження є індивідуальна творча свобода особистості, що може бути виражена в художньо-естетичній діяльності, емоційно-естетичному ставленні до світу, культурно-мовленнєвих комунікаціях, рефлексії.

Науковці підкреслюють, що творчість не підлягає формуванню, її можна лише стимулювати [4] та виділяють основні умови, необхідні для її розвитку: накопичення вражень від сприймання мистецтва, яке є взірцем для творчості та досвід виконавства.

Під *творчим самовираженням* ми розуміємо активне намагання зростаючої особистості реалізувати своє «Я», через вдосконалення себе, шляхом прояву та розвитку своїх особистісних можливостей і здібностей, створення нових художніх образів, творів та дій в конкретній художньо-творчій діяльності.

Творче самовираження зростаючої особистості особливо проявляється в музичній діяльності. За висновком О. Леонтьєва [5] мистецтво є тією одиницею діяльності, яка відповідає завданню відкриття, вираження і комунікації особистісного змісту дійсності, реальності. Рівень значення мистецтва в житті дитини визначається мірою активної діяльності з метою його освоєння. Розвиток сутті особистості при спілкуванні дитини з мистецтвом є змістовими елементами культури творчого самовираження особистості. Окреме місце серед мистецтв займає музика, завдяки якій дитина краще зрозуміє саму себе, пізнає навколишній світ та опановує закони людського буття.

Музична діяльність – це різні способи пізнання дітьми музичного мистецтва, а через нього і навколишньої дійсності, завдяки чому відбувається загальний розвиток особистості.

Основою музичної діяльності є активізація творчої активності дошкільників. Існує тісний взаємозв'язок між видами музичної діяльності, який повинен бути логічним, а не формальним, що сприятиме творчому осмисленню, перетворенню на рівні дитячого експериментування, тобто дасть дитині більш повну можливість творчого самовираження.

Розглядаючи музичну діяльність дошкільників як спосіб творчого самовираження, самореалізації дитини, Б. Юсов, Р. Чумічева та інші наголошують на інтегральних зв'язках всіх видів мистецтв [8]. В основі інтеграції мистецтв лежить положення Б. Юсова про дитячу «поліхудожність». Глибока форма взаємозв'язку, взаємодоповнення видів мистецтв (літературного, образотворчого, театрального та музичного) урізноманітнює вплив на дошкільника, розкриває перед нею навколишній світ у всій різноманітності і красі, охоплює всі види дитячої творчості.

Важливим для творчого самовираження дошкільників є оволодіння засобами музичної виразності, завдяки яким відбувається саморозвиток зростаючої особистості. Основою засобів музичної виразності є музичні інтонації, які в свою чергу, є аналогією емоційних станів людини. Складна система музичних інтонацій відображається в свідомості особистості. Тобто музичний ритм, темп, динаміка та інші засоби музичної виразності можуть бути способом творчого самовираження дитини.

Музична творчість за своєю суттю є синтетична діяльність, яка має свої прояви у всіх видах: співі, ритміці, грі на дитячих музичних інструментах та ін.

Перспективу нашого наукового пошуку вбачаємо у визначенні критерії творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності.

Отже, в сучасній особистісно орієнтованій моделі дошкільної освіти проблема творчого самовираження дитини є актуальною. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень можна визначити творче самовираження як особистісний феномен. «Я-концепція», образ «Я» є регуляторами процесів, пов'язаних зі словом «само»: самовираження, самореалізація, самооцінка та ін.

Рушійною силою творчого самовираження є художній спосіб освоєння навколишньої дійсності. Особливе значення для творчого самовираження зростаючої особистості має музичне мистецтво. Музична діяльність як особливий вид художньо-творчої діяльності є способом самовираження, самоактуалізації та самореалізації особистості дитини.

Під творчим самовираженням дітей дошкільного віку в своєму науковому пошуку ми розуміємо прагнення і вміння розкрити своє «Я», висловити власні думки, наміри, бажання, ставлення за допомогою засобів музичної виразності, оцінити ставлення до себе та інших (переживання, байдужість), проявити індивідуальність, творчість у доборі та використанні засобів музичної виразності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская К. А. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: псих. очерк: Кн. для учителей / Выготский Лев Семенович. – М.: Просвещение, 1991. – 94 с.
3. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Стило, 2000. – 336 с.
4. Кононко О. Л. Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у світі» // Дошкільне виховання, 2008. – № 7. – С.3-7.
5. Корепанова М. В. Теория и практика становления и развития образа «Я» дошкольника: [монографія] / Марина Васильевна Корепанова. – Волгоград: Перемена, 2001. – 240 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / Артур Владимирович Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
8. Чумичева Р. М. Взаимодействие искусств в развитии личности старшего дошкольника / Раиса Максимовна Чумичева. Автореф... дисс. д-ра пед. наук. – Ростов-на-Дону, 1995. – 37 с.